

ФИЛОЛОГИЯ И СРАВНИТЕЛНО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

Амелия ЛИЧЕВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

E-mail: licheva@yahoo.com

PHILOLOGY AND COMPARATIVE LITERARY STUDIES

Amelia LICHEVA

Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Sofia

E-mail: licheva@yahoo.com

ABSTRACT: The text attempts to view the present perspectives of philological education, reducing them to the prospects of comparative studies and translation. Moreover, it shows how today they are at the base of an attempt at rethinking the political and seeking connections between cultures which could dominate the future. In particular, the changed situations in the world and the humanities since 11th September are considered. The trends in comparative literature at the moment and the possible directions in its future development are outlined. The Ideas of some leading comparativists are presented.

KEYWORDS: Comparative Studies, Translation, Intercultural Dialogue

Може би малко спекулативно, но в този текст под филология ще се разбират някои нейни клонове в образователните практики в университети днес, и по-специално – компаративистиката и преводознанието. И ще става дума за филологията в световен мащаб, не за тази у нас, която е в процес на преструктуриране към световните тенденции.

Новият век демонстрира бум в развитието на компаративистиката, който до голяма степен е свързан с новата парадигма за изучаване на литературата в Съединените щати, по свидетелствата на Тео Д'хаен (D'haen, 2012), както и от интереса към понятието световна литература, наблюдаван вече не само в САЩ и в Европа, но и в Източна и Южна Азия. Неслучайно още през 1995 г. е създадена Международната литературна асоциация на компаративистите, която включва учени от различни региони и стимулира публикуването на наднационални критически студии. Пак с това време е свързано и публикуването на доклада на Charles Bernheimer ACLA committee, маркиращ промените в компаративистиката, ръководещи се от убеждението, че трябва да се четат повече литератури, при това от повече части на света¹, както и да се изучават повече езици – не само големите, и не само европейските. Но което е най-важното и ще е определящо за новата компаративистика – акцентира се върху необходимостта от разрастване на преводите. Даже преводът започва да се мисли като един от дългоочакваните инструменти на компаративистиката в изучаването на новата глобална сфера. Може да се обобщи, че той постановява две посоки пред нея – да върви от европеизъм към глобализация и да има за предмет сравнението на западните и не-западните култури, както и да разшири предмета си от литературата към културните продукти и дискурси от всякакъв тип, нещо, което се случва под прякото въздействие на културните изследвания, които мислят литературата като повод да се говори за всичко друго, включително за икономика и културни индустрии. Затова и ако се говори за криза, се подчертава, че кризата, която Рене Уелек провижда още през 1958 г., като отчита, че компаративистиката няма ясен предмет и специфична методология, е всъщност всеобщата криза на хуманитаристиката. Така един от привържениците на тази идея – Дейвид Ферис (Ferris, 2011, p. 28–45),² подчертава, че няма как компаративистиката да се съсредоточи върху самоидентификацията си, когато всички дисциплини са в криза.

¹ Част от фактите стъпват на статията на Сандра Берман „Световна литература и компаративистика“, публикувана в *The Routledge Companion to World Literature*, Edited by Theo D'haen, David Damrosch and Djelal Kadir, London and New York, 2012.

² Става дума за статията му „Why Compare“ (Ferris, 2011, p. 28–45).

През ХХІ век и компаративистиката, и постколониалните изследвания са дисциплини, които страстно се интересуват от връзката на националното с глобалното, от превъзможването на националните очертания, от паралелите, пресичанията, смесванията и границите. Хоми Баба, да кажем, е привлечен от Гьотевата парадигма за световната литература, за да подкопае принципите на националните култури и да може да заяви, че транснационалните истории на всички групи, които са били маргинализирани, потискани или разселени от колониализма, днес могат да се разглеждат като конструиращи истинския предмет на световната литература. И дори автори, които класифицираме по-скоро сред традиционните хуманитаристи, отчитат промените. В своята реч, произнесена на 25-ата среща между религиите в Асизи и озаглавена „10 принципа на хуманизма на ХХІ век“, Юлия Кръстева подчертава, че „дете на европейската култура, хуманизмът е среща на културни различия, облагодетелствани от глобализацията и дигитализацията“ (Кръстева, 2011, с. 1), и в този смисъл няма как да мислим литературата днес отвъд нейната хибридность. Идея, напълно съзвучна с мисленето на вече цитирания Хоми Баба, емблематично име сред постколониални изследователи, който отбелязва, че нациите и културите могат да бъдат разбрани като перформативни наративни конструкти, които възникват от хибридните взаимодействия и преговорите за културни пространства (Баба, 2009). Затова и изучаването на световната литература трябва да бъде изучаване на начина, по който културите се разпознават и срещат своите проекции за другостта. Така терен на новата филология стават историите за гранични състояния, историите на мигранти, бежанци, жители на бивши колонии. Неслучайно може да се каже, че новото, което постколониалните автори добавят към проблематиките на световната литература, и в частност, на филологическото, са истории за гъвкави и трансгресивни глобални идентичности, избягали от холистичните или хомогенни концепции за националното, и живеещи в творческата зона на „между-то“. Или, добавят разкази на и за „преведените хора“, ако използваме и този термин на един от ключовите нови играчи в световната литература Салман Рушди.

Напълно закономерно е, че филологическата проблематика попада в обсега на широк кръг изследователи на световната литература. Защото, както изтъква Паскал Казанова в нейното превърнало се също вече в класика изследване „Световната република на литературата“, (Casanova, 2004) още Гьоте вижда в световната литература мечтата за надмогване и трансцендиране на националните ограничения. А един от основателите на компаративистиката Ричард Г. Мълтън дефинира световната литература като „автобиография на цивилизацията“.

За Джонатан Кълър (Culler, 1988, p. 284–299) компаративистиката е тип литературно изследване, което не спазва националните граници и не предполага, че националната литература е правилният фокус за това изследване. Той (Culler, 1997, p. 237–248) дори се пита дали съвременната компаративистика не покрива на практика всички полета в сферата на хуманитаристиката, а и на социалните науки. Факт, който безспорно разширява полето ѝ максимално, макар и да води до своеобразно размиване на идентичността ѝ. Затова и за него съвременната компаративистика разглежда литературата като транснационален феномен. В духа на подобна вяра все по-настойчиво се отбелязва, че през 90-те години на ХХ век компаративистиката става термин чадър за различни други изследвания като мултикултурализма, изучаването на литературите от Третия свят, изследването на национализмите, критическата теория и пр.

Допълнителен тласък за възвръщането към понятието в САЩ дават и атентатите от 11-и септември 2001 г., защото по един радикален начин поставят въпроса за нуждата от взаимно опознаване на културите и както констатира отново Тео Д`хаен, именно чрез филологическото, и по-специално, чрез литературата и превода, се вижда средство за контакт и достъп до световната култура. Все по-проблематично става да се разчита на формулата, която, ако я изречем с думите на Жизел Сапиро, звучи така: колкото по-господстваща е една култура, толкова повече изнася и толкова по-малко внася. Тъкмо тази формула се опитват да преосмислят привържениците на съвременната компаративистика и да акцентират върху необходимостта от внос, при това разнообразен, включително в култури като американската и британската. Преводимостта, не просто от език на език, но от култура към друга култура става необходимост, но и практика, която разширява мисленето за необходимостта от световната литература, сведена до екзистенциални категории като контакт, диалог, взаимно опознаване и

разбиране. И ако САЩ не увеличават рязко процента на преводни книги, които издават, който е в пъти по-малко от процента преводни заглавия в Италия, Испания или Франция, става нещо друго. Много от авторите, идващи от „непознатите“ литератури и култури, започват да пишат на английски, увеличавайки дела на т. нар. емигрантска литература. По този начин отново през английския започва да се гарантира по-добра чуваемост или най-малкото – опит за разбирателство. И макар и в повечето случаи да не става дума за сирийски или иракски писатели, все пак има и такива. Шерко Фата например, който е от иракски произход, е едно от водещите имена в немскоезичната литература. Но най-вече става дума за автори от типа на Халед Хосейни, които имат какво да кажат за корените на тероризма и чийто глас става достатъчно разпознаваем и подпомага диалога. Въпреки усещането, че литературата, преводът и взаиморазбирането между културите могат да са път към бъдещето, този гласък към превода обаче, за който говорим, не може да бъде абсолютен, защото предразсъдъците продължават да са силни. В това отношение много точно е наблюдението на Джелал Кадир, който се опитва да обясни защо и преводът не може да бъде панацея. Изхождайки от наблюденията на Гаятри Спивак, особено от разграничението глобално-планетарно, което тя прави, той отбелязва (Kadir, 2006a), че съществува връзка между транснационалните потоци в компаративистиката и насочеността и обхвата на биометричния контрол над телата и техните „световни“ движения. От едната страна са САЩ и европейските страни, от другата – останалите, чиито граждани са в ролята на тези, които са обект на контрола, те са в ролята на субекти, на заподозрени, на потенциални терористи. Тезата може да изглежда радикална, но тя говори за един много променен контекст, в който при всички случаи понятието „световна литература“ трудно може да се мисли като лишено от политически конотации. Нещо повече, част от литературите няма как да не са застрашени да изпаднат от него, защото националностите, които представляват, са свързани със световния тероризъм.

Джелал Кадир обвързва и самата компаративистика с политическото. В статията си „Comparative Literature in a World Become Plön“ (Kadir, 2006b, p. 125–138), питайки се какви са възможностите пред нея като дискурс и педагогическа практика, той констатира, че тези възможности са неумолимо вградени в днешните *realpolitik* и *realkultur*. Отговорът на въпроса какво ѝ предстои трябва да бъде видян в криволиците на траекторията, която лъкатуши между абсолютните категории на днешния ден – да си универсален, да си с рефлексивна идентичност, да си прагматичен, да си подвластен на техно-автоматизацията, хегемонния имаженизъм, етнокултурната сигурност, дисциплинарния аутизъм – и опитва да ги проблематизира и сговори. Според него трудно разнообразните визии за ролята на компаративистиката и предмета ѝ, каквито имат, да кажем, Франко Морети, Дейвид Дамрош и Гаятри Спивак, могат да се съгласуват и обединят. Въпреки това обаче, някакъв тип обединение е необходимо, и това е обединението, което стъпва на идеята, че компаративистиката трябва да настоява върху патоса на сравнението. Дори когато различните културни продукции и дискурсивни формации са водени от имунитета на уникалността и идеята за безнаказаната изключителност, задача на компаративистиката е да търси сравнението дори в несравнимото, съхранявайки идеята за другостта. Защото така тя би могла да застане в основата на едни преговори, които са изключително важни на нашето време и които могат да бъдат нейната голяма политическа задача. И да помогне за туширане на най-ретроградните фундаментализми, етнонационализми и регресивни форми на антиномични изключения, които белязват новото столетие. Накратко, Джелал Кадир твърди, че компаративистиката има етичното задължение да откаже съучастие в това, което може да бъде наречено идеологически абсолютизъм.

Към гласовете, които коментират миналото и бъдещето на компаративистиката, следва да добавим и този на Линда Хътчън, много силен в статията ѝ „Afterword: Compl(ie) it“ (Hutcheon, 2006, p. 159–162). Авторката си дава сметка, че съвременната компаративистика е натоварена с много грехове или по-точно, че е обявявана в съучастничество за последиците от глобализацията, европоцентричния империализъм, и най-вече – обобщаващите и хомогенизиращи импулси, които я водят и които се определят като присъщи на самата идея за сравнение. За кризата ѝ често се добавя и аргументът, че компаративистиката е много зависима от пазара, както и фактът, че световната литература се изучава предимно на английски. Но както отбелязва Хътчън, едва ли има дисциплина в днешния ден, която да не е повлияна от пазарите. Нещо повече, тя припомня, че за много изследователи глобализацията има

положителен ефект чрез стимулирането на интердисциплинарните и межкултурни трансфери. А и фактите сочат, че много от центровете на компаративистиката, включително в арабския свят и Китай, са подвластни на глобализацията и поставят в основата на заниманията си европейската литература. Това, което според нея е голямата сила на компаративистиката, са нейната саморефлексивност и откритост (Хътчън припомня всички регулярни доклади, които се публикуват по отношение на състоянието ѝ), които няма как да не са залог за бъдеще.

Джонатан Кълър в текста си „Къде е компаративистиката?“ (Culler, 2006, p. 85–97) констатира, че съвременната компаративистика се е откъснала от съсредоточаването върху източниците и влиянията и се е обърнала към интертекстуалните изследвания. Тя според него принципно е силно изкушена от теоретичните експерименти много повече, отколкото са отделните департаменти, в които се развиват национални изследвания. Кълър, за разлика от скептиците, говори, че компаративистиката е победила и дори дава пример с това как включително департаментите по американска литература започват да се именуват департаменти по сравнителни американски литератури, защото това е модното и привлекателното. В същото време той си дава сметка, че тази победа не е абсолютна, защото не може да има много поводи за радост в един свят, в който наблюдаваме общо отслабване на хуманитаристиката и в частност – на филологиите.

Фактът, че компаративистиката е изкушена от теорията, че тя е там, където критичните и теоретични дисциплинарни проекти могат да бъдат свободно изпробвани с резултати, които да са пример за други учени и други сфери, обаче е колкото достойнство, толкова и повод да се отбележи, че днешната компаративистика е застрашена от загуба на идентичност, на физиономия. В същото време амбицията ѝ да изучава различни типове дискурси и произведения на културата от всякакъв вид в целия свят ѝ дава пък шанса да може да изझे в полето си това, което е предмет на хуманитаристиката като цяло, а отчасти и на социалните науки.

Обяснимо, на Джонатан Кълър във всичко това не му достига акцентът върху самите литератури и възможността те да са обект на едно „близо четене“, без това да означава, че членовете на департаментите по компаративистика трябва да бъдат обезкуражавани да изучават литературата и във връзка с други културни практики. В днешни дни обаче според Кълър компаративистиката се завръща към литературата, като в новия век тя стъпва главно върху световната литература. Нещо повече, акцентът върху световната литература изостря въпросите за съпоставимостта. Нужни са, както подчертава Кълър, сравнения, които изхождат от знанията, ангажираността, езиците, но понякога и от различни теоретични въпроси. Като в същото време той отчита колко трудно се правят сравнения между западните и не-западните текстове, защото зад тях стоят различни дискурси, различни идентичности и понякога могат да бъдат илюзорни или направо подвеждащи. Но все пак бъдещето на компаративистиката си остава в изучаването на трансанационалните литературни феномени. А това е бъдеще и за филологическото.

Лучия Болдрини в статията си „Компаративистиката в началото на ХХ век: поглед от Европа и Великобритания“ (Boldrini, 2006, p. 13–23) припомня идеята на Линда Хътчън и Марио Валдес, лансирана в тяхната „Да преосмислим литературната история“, и я предлага като модел за трансформиране на компаративистиката. Вместо през нациите и национализмите, новите конфигурации могат да залагат на „възловите точки“, където различните култури влизат в контакт. Това може да стане при градове, какъвто е Гданск и където националностите се променят, при хора, какъвто е случаят с Кафка и преплетените му идентичности, и дори с географски обекти като Дунав, например. Отвъд този тип акценти, компаративистиката на новото време според Болдрини трябва да бъде дисциплина, която поставя всичко под въпрос. Още повече в един толкова променен свят, в който включително Европа се нуждае от преосмисляне – външните и вътрешните ѝ граници, формирането на идентичности, все по-голямата хибридность на култури, които я определят. И да разчита на сравнителната критика, която също от своя страна осъзнава и очертава граници, отменя тези, фиксиращи и стеритипизиращи националното, етническото и дори езиковото, и залага колкото на срещите, толкова и на чувствителността към различията, защото само така може да отстоява многообразието.

Според Саймън Гиканди ([Gikandi](#), 2011, p. 254–272) едно от нещата, които опитва да прави компаративистиката в новия век е да се пита как да опази идеята за Европа като организиращ принцип при сравнението в един постевропейски век. Нещо повече, за него двете определящи за компаративистиката идеи – да бъде къща на филологията в изгнание, и да бъде постколониална критика в бунт, са също неизбежно свързани с Европа. И съчетаването между двете не може да роди нищо друго освен едно „компаративистко изгнание“, за каквото говори и Емили Аптър. Друг е въпросът, че компаративистиката в новия век трябва да бъде глобална или мултикултурна и това означава европейската филология да бъде депроvincialизирана. Като неговата идея е да се заложи на превода, защото той е убеден, че най-пряката цел на компаративистиката може да бъде проучването на обещанията и предизвикателствата при работата по превода, която все повече се възприема като изход от затвора на евроцентризма. И големият въпрос пред компаративистиката става – може ли преводът на текстове и традиции на неевропейски езици да отвори пространството пред тази дисциплина.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Кръстева, Юлия (2011)** 10 принципа на хуманизма на XXI век. // *Култура*, бр. 40 (2658), 25 ноември 2011, 1. <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/19063>> (*Kristeva, Y.* 10 Principles for the Humanism of the Twenty-First Century // *Kultura*, 40 (2658), 25th November 2011, 1 <<http://www.kultura.bg/bg/article/view/19063>>.)
- Boldrini, Lucia (2006)** Comparative Literature in the Twenty-First Century: A View from Europe and the UK. // *Comparative Critical Studies*, Volume 3, Issue 1–2, 2006, p. 13–23.
- Casanova, Pascale (2004)** *The World Republic of Letters*, Harvard University Press.
- Culler, Jonathan (1997)** Comparative Literature, at Last. – In: *The Literary in Theory: A Very Short Introduction*. p. 237–248.
<http://complit.utoronto.ca/wp-content/uploads/COL1000H_Jonathan-Culler_Comparative-Literature-at-Last.pdf>
- Culler, Jonathan (1988)** The Modern Lyric: Generic Continuity and Critical Practice – In: *The Comparative Perspective on Literature*, Ed. by Clayton Koelb and Susan Noakes, Ithaca: Cornell University Press, p. 284–299.
- Culler, Jonathan (2006)** Whither Comparative Literature? // *Comparative Critical Studies*, Volume 3, Issue 1–2, 2006, p. 85–97.
- D’haen, Theo (2012)** *The Routledge Concise History of World Literature*, Routledge, London and New York.
- Ferris, David (2011)** Why Compare. – In: *A Companion to Comparative Literature*. Ed. By Ali Behdad and Dominic Thomas, Wiley-Blackwell, p. 28–45.
- Gikandi, Simon (2011)** Contested Gramars: Comparative Literature, Translation, and the Challenge of Locality. – In: *A Companion to Comparative Literature*, p. 254–272.
- Hutcheon, Linda (2006)** Afterword: Compl(ie) it. // *Comparative Critical Studies*, Volume 3, Issue 1–2, 2006, p. 159–162.
- Kadir, Djelal (2006a)** Comparative Literature in an Age of terrorism – In: *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Ed. By Haun Saussy. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Kadir, Djelal (2006b)** Comparative Literature in a World Become Tlön. // *Comparative Critical Studies*, Volume 3, Issue 1–2, 2006, p. 125–138.